יישוב מימי הביניים ומהתקופה הביזנטית בח׳רבת אבריכה

אלי ינאי

בחודשים אוגוסט–ספטמבר 1994 נערכה חפירה בח׳רבת אבריכה (נ״צ רי״ח 7–9/646–228, רי״י 7–9/146–178), הממוקמת על גבעה שבראשה קבר שייח׳ מימי הביניים המזוהה במסורת היהודית עם קברו של רבי שמעון. החורבה נמצאת בשוליים המערביים של המרזבה המזרחית של השרון, כשני קילומטרים ממערב לקלקיליה וכחמישה קילומטרים מצפון לכפר סבא, בגובה 54 מ׳ מעל פני הים וכשישה מטרים מעל סביבתה. חלקו המזרחי של האתר משיק לשטחים מכוסי קרקע אלוביאלית כבדה, וחלקו המערבי — לקרקעות חמרה המאפיינות את מזרח מישור החוף. תשתית הגבעה היא קרקע חמרה כבדה, מעורבת בכורכר מפורר; שולי האתר, כמו כל המרזבה המזרחית של השרון, מכוסים רובדי סחף חרסיתי.

נפתחו שישה ריבועי חפירה בצדה המערבי של פסגת הגבעה; מיקום הריבועים נקבע על פי מיקומו של עמוד מתח גבוה.

סטרטיגרפיה

בכל הריבועים (תוכניות 1, 2) נחשפה סטרטיגרפיה אחידה: שכבה I היא שכבה של פעילות חקלאית, פעילות שוד והשלכת אשפה בבורות מימי המנדט; שכבה II היא מימי הביניים; שכבה III, המשוכבת על קרקע טבעית, היא מהתקופה הביזנטית.

שכבה I (תוכנית 1)

מפני השטח ומעט מתחתיו הוסרה שכבת אדמה חרושה ובתוכה נתגלו בריבועים E8 ו־F–G7 בורות אשפה אחדים, אבני מפולת ושברי כלי חרס שזמנם מהתקופה הביזנטית עד לשנות הארבעים של המאה הכ׳. שרידי הכפר הערבי שהיה במקום נהרסו לאחר מלחמת העצמאות. בריבועים E7 ו־G8 לא נתגלו ממצאים כלל.

שני בורות נחשפו בריבוע E8: האחד בלוקוס 1006, ולפי תכולתו (מסמרי ברזל ואשפה אחרת), נראה שהוא בן־זמננו, והשני (L1024)—בפינה הדרומית־מערבית של הריבוע, היה מלא גם הוא אשפה מאוחרת שאת זמנה לא ניתן היה להגדיר בוודאות. חדירתם של הבורות מפני השטח אל תוך שכבת החריש והיותה של האדמה מעורבת בקירמיקה מאוחרת, מלמדות כי בזמנה של שכבה I היה כאן שטח פתוח ששימש לאיסוף אשפה בבורות ולשרפתה.

בריבועים F–G7, E–F8 הצביע הממצא על פעילות שוד אינטנסיבית, שנערכה לאחר ששכבה II יצאה מכלל שימוש: בפעילות זו נשדדו כל אבני הבנייה של שכבה II, ורק תעלות השוד מאפשרות לשחזר את מתאר המבנה (להלן). הממצא בתעלות השוד מעורב ובו אבנים ועצמות ואני מניח שלאחר השוד נותרו התעלות פתוחות במשך זמן רב והתמלאו באשפה ובשרידי יישוב. יש להניח שפעילות השוד לא היתה חד־פעמית ואפשר שהיא ומילוי התעלות בעקבותיה נמשכו זמן רב.

שכבה II

בריבוע F7 (תוכנית 1; איור 1) נחשפו שלוש רצפות עפר וגיר כתות (L1017, L1018, L1023); בין קטעי הריצוף מפרידה תעלת שוד שצורתה כאות T (L1013, L1014). מהלכה של תעלת השוד והרצפות משלושת עבריה באתרן מאפשרים להניח שבשטח זה עמד מבנה, שכל אבני קירותיו נשדדו. חלקה הצפוני של רצפה 1017 עשוי גיר, וחלקה הדרומי הוא ריצוף של אבנים שטוחות שנמשך דרומה (L1025), בריבוע G7. נראה שחלקים מאבני הריצוף שולבו באבני קיר 11 של שכבה III (להלן); לא ניתן היה להפריד ביניהן ולקבוע בוודאות אילו אבנים שייכות לרצפה ואילו לקיר, בעיקר משום שכיווני הקירות של שכבה II (L1013, L1014) שומרים על כיווני הבנייה של קירות שכבה III (למשל W11), ומפלסי הבנייה של שתי השכבות מאוד קרובים, ולעתים אף מונחים זה על זה.

בריבוע G8 נחשפו גם מספר רצפות (L1010; תוכנית 2) עשויות גיר כתות, מורבדות סנטימטר או שניים זו מעל זו, וריצוף אבן (L1046; איור 2).

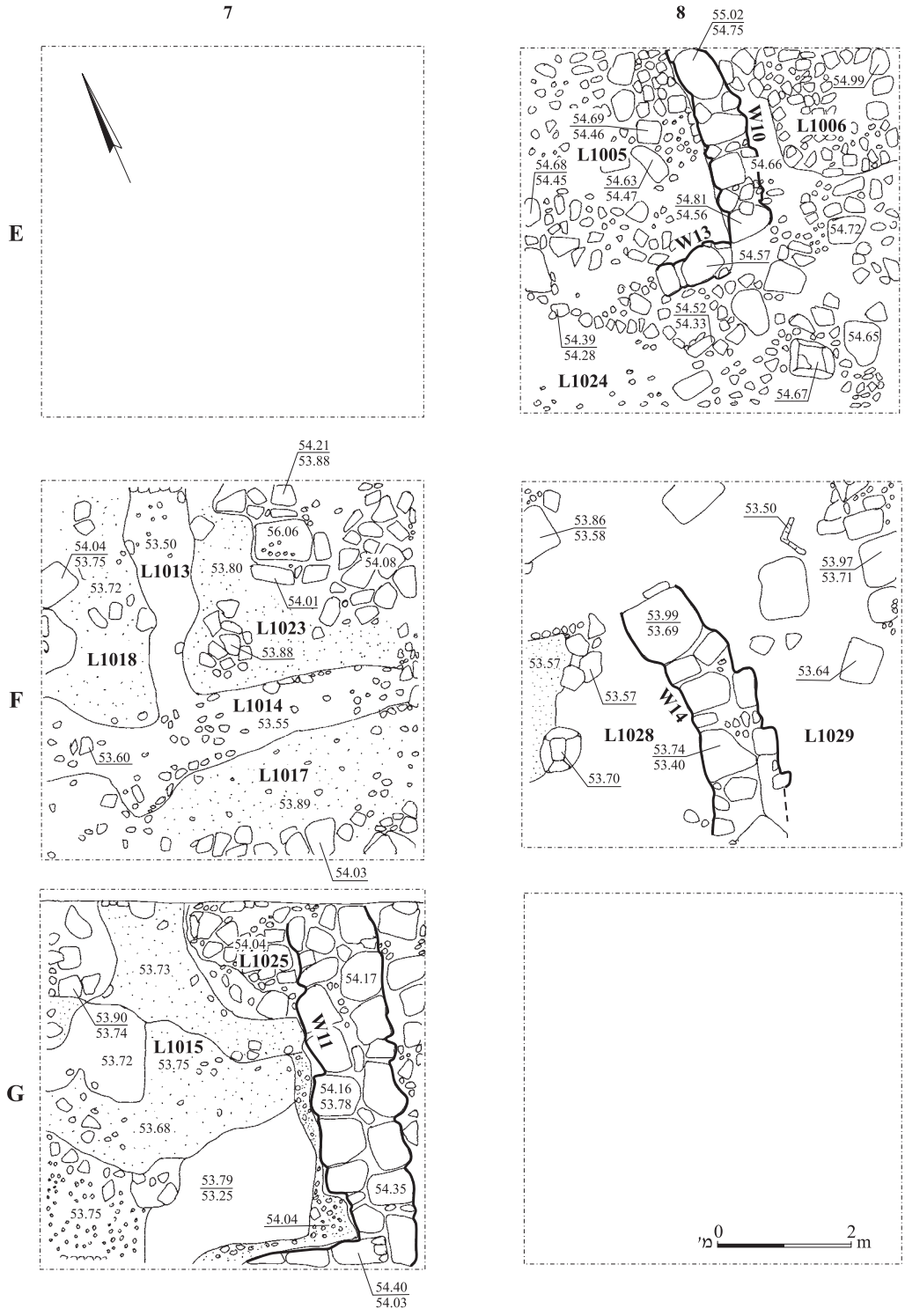

תוכנית 1. שרידי שכבות I–III.

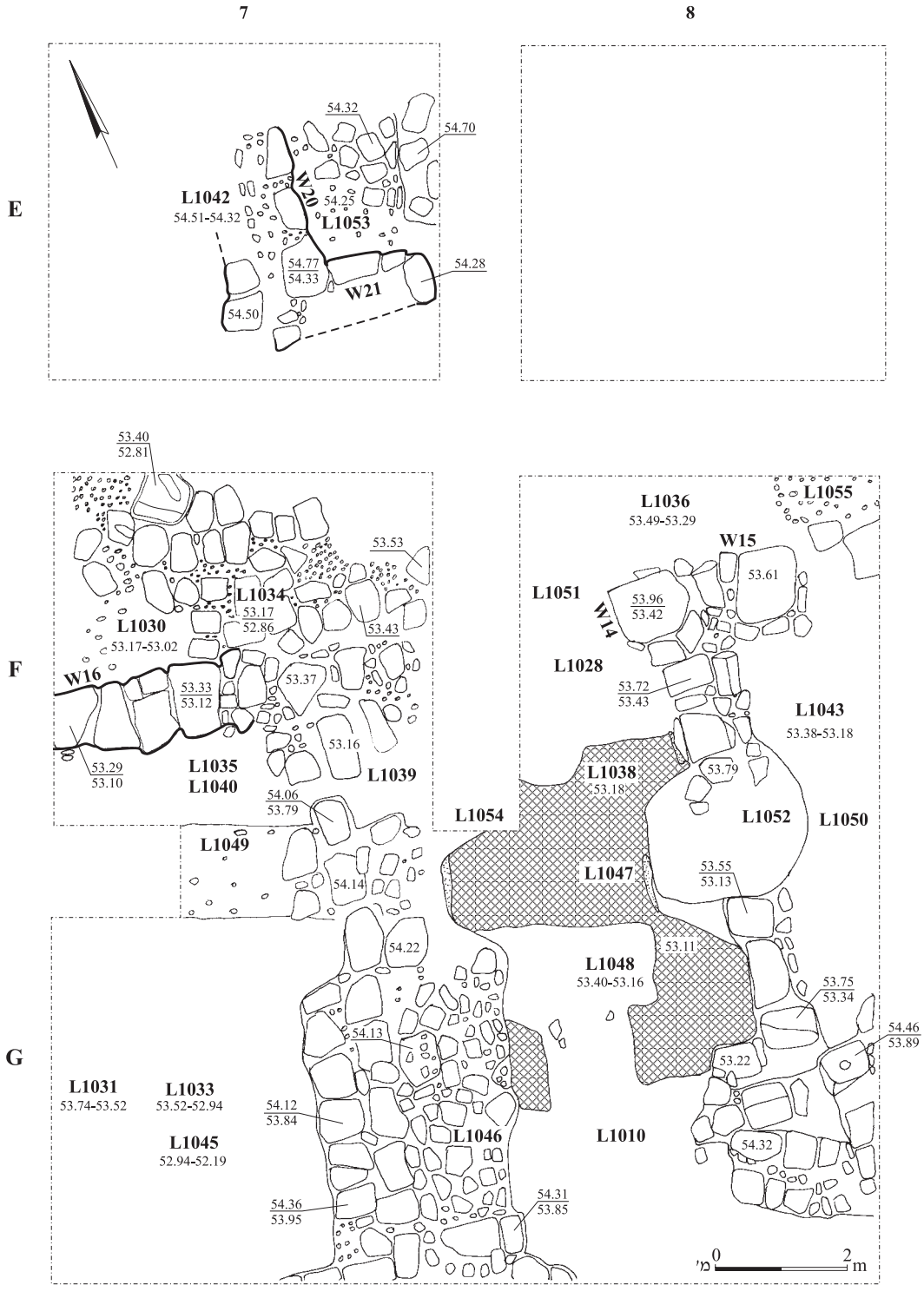

תוכנית 2. שרידי שכבות II ו־III.

איור 1. תעלות השוד (L1013, L1014) והרצפות באתרן (L1017, L1018, L1023). מבט למזרח.

איור 3. הבור של אבן הבורג (L1038); למעלה נראית רצפת פסיפס 1048, ומשני צדי הבור — קיר 14, מבט למזרח.

איור 2. ריצוף האבן בלוקוס 1046, הניגש ממערב אל קיר 11.

איור 4. פינת קירות 14 ו־15, מבט למזרח.

הרצפות ניגשות אף הן אל קיר 11 של שכבה III ממערב. קיר 11 בנוי אבני גיר קשה; אבני הריצוף (L1046) הונחו על הקרקע הטבעית בצפיפות רבה ליד הקיר ובאופן מרווח יותר בין הקיר לבין רצפת פסיפס (L1038; שכבה III, להלן). ריצוף האבן מכסה את רצפת הפסיפס בחלקה הצפוני־מזרחי (L1048), ולפיכך ברור שהוא מאוחר יותר, והוציא את הפסיפס מכלל שימוש; אפשר שגם הוצאת אבן הבורג ממקומה (להלן) קשורה לפעילות זו. אפשר שרצפת הפסיפס 1048 וריצוף האבן 1046 הם שני שלבי ריצוף שונים, הקשורים למבנה של שכבה III. לפי מצבן הסטרטיגרפי נראה שהן רצפות הגיר הן רצפת האבן, השייכות לשכבה II, ניגשו אל ראשי הקירות של שכבה III, שעמדו בשטח בעת התקנתן.

שכבה III

שכבה III נמצאה בכל ששת ריבועי החפירה (תוכנית 2), על קרקע החמרה הטבעית. בלוקוס 1038 בריבועים F–G8 נחשף חלק ממשטח סחיטה של בית בד מרוצף פסיפס (איור 3); אורך צלע אבני הפסיפס הרבועות 2–3 ס״מ, צבען לבן וביניהן טיח ורוד בהיר. במחיצה שבין ריבועים F–G8, ממזרח לרצפת הפסיפס, נחשף הבור של אבן הבורג (L1052; 1.7 מ׳ קוטר; איור 3), אך האבן עצמה לא נמצאה באתרה. זיהוי הבור של אבן הבורג מאושש באופן הנחת אבני הפסיפס: במשטח הן הונחו בשורות ישרות, ואילו לאורך שפת הבור הן הונחו במקביל לשפתו, במעגלים. אל הבור ניגשים קירות מצפון ומדרום (קיר 14; כ־0.6 מ׳ עובי; ר׳ תוכנית 1; איור 3); יסודותיו נבנו נדבך אחד של אבני גיר קשה, ברוחב אבן או שתיים. בצפונו יוצר קיר 14 פינה עם קיר 15 (איור 4), שכיוונו מערב–מזרח; כיוון שכך ובשל בנייתם של קירות 14 ו־15 בטכניקה זהה, אני מניח שהם שייכים למבנה אחד. רצפת הפסיפס 1038 (לעיל) ניגשת ממערב אל קיר 14; ממזרח לקיר נתגלתה רצפת עפר (מתחת L1050)[2] המושתתת על קרקע חמרה טבעית.

איור 5. פינת קירות 11 ו־16, מבט למזרח; משמאל לוקוס 1030.

איור 6. פינת קירות 10 ו־13 והריצוף (L1053) שהיא תוחמת.

בריבועים F–G7 נתגלה כאמור קיר 11, שכיוונו צפון–דרום והוא מקביל לקיר 14. יסודותיו של קיר 11 (0.8 מ׳ עובי) בנויים נדבך אחד של אבני גיר קשה בשתי שורות. למבנה זה שייכים גם חלקו הצפוני של קיר 11, שבתחומי ריבוע F7, היוצר פינה עם קיר 16, שכיוונו מערב–מזרח (איור 5); קיר 16 בנוי באופן דומה לקיר 15.

קירות דלים היוצרים שתי פינות נתגלו בריבוע E8 שמצפון לקירות בית הבד: פינה של קיר 10, שכיוונו צפון–דרום, וקיר 13, שכיוונו מערב–מזרח (איור 6) ופינה של קיר שדוד (הדרומי) וקיר הרוס (המערבי), עד כי לא ניתן לשחזר אותה בשלמותה; לפי אופן הנחת האבנים וכיוונן ניתן אולי להציע שכיווני הקירות בריבוע E8 מקבילים ותואמים לאלו של הקירות בריבוע E7. חלק מהשטח שבין שתי הפינות רוצף בלוחות של אבן גיר קשה (L1053), אבל הרווחים בין האבנים גדולים וקשה לראות בהנחתם ריצוף של ממש. מהותו של המבנה הצפוני אינה ברורה, אך לפי אופי השרידים הוא היה מבנה פשוט.

בין המבנה הצפוני לבין שני המבנים הדרומיים משתרע ריצוף אבן (L1030, L1034). צורת ריצוף האבן ויחסו אל קירות המבנים שמדרום ומצפון לו מלמדת שבקטע זה היה רחוב, שרוחבו 3.4 מ׳, אשר הפריד בין המבנים.

הממצאים

שכבה II[3]

קערה עשויה ביד (איור 7:1).— קערה מס׳ 1 היא מסוג Handmade Ware. היא עשויה מטין צהוב כהה, נקבובי, מחופה צהוב וצבועה בפסים בגוני אדום כהה. הקבלות לקערה מהתקופה הממלוכית נמצאו בחפירות המגדל האדום (Pringle 1986: Fig. 41:2).

קערות מזוגגות (איור 7:2–4).— קערה מזווה מס׳ 2 שייכת לקבוצת Gouged Sgraffito. היא עשויה מחרס כתום כהה, ללא חצצים. גימורה נעשה בטכניקת סגרפיטו בחוד בחלק העליון, צמוד לשפה, ובחוד רחב בחלק הנמוך של הקערה (ר׳ Stern 1997:51). הזיגוג בצבעי ירוק בהיר וצהוב נמרח על חיפוי לבן. הקבלות לקערה מטיפוס זה נמצאו במנזר סן מרי בכרמל (Pringle 1984: Fig. 8:71), בכפר נחום (Loffreda 1982:420, Fig. 9:2, 4) ובנצרת (Bagatti 1971:24, Fig. 19:5–8), כולן מסוף המאה הי״ג ומראשית המאה הי״ד לסה״נ, זמנה של הקערה מח׳רבת אבריכה.

קערה מס׳ 3, המעוטרת במרח מתחת לזיגוג, עשויה חרס כתום כהה, ובו חצצים לבנים מיקרוסקופיים. על הדופן הפנימית של הקערה חיפוי בהיר ועליו זיגוג חום כהה; מעליו מצוירים פסים בצבע צהוב כהה: פס אחד על הזיווי, פס גלי על השפה ופסים בדגם רשת על כל הדופן הפנימית (ר׳ Avissar 1996:96–97). הקבלות לקערה נמצאו ביקנעם (Avissar 1996: Type 44), במנזר סן מרי (Pringle 1984:103, Figs. 6:48–50; 7:51), בקיסריה (Pringle 1985:179, 183, Figs. 5:26–33; 6:34–36; Pl. XVII:2) ובמגדל האדום (Pringle 1986:149–150, Fig. 50:64–69); ההקבלות מאפשרות לתארך את הקערה למאות הי״ג–הט״ו לסה״נ.

קערה מס׳ 4, המעוטרת בצביעה מתחת לזיגוג, עשויה מטין מנופה היטב שנצרף לחרס צהוב בהיר.

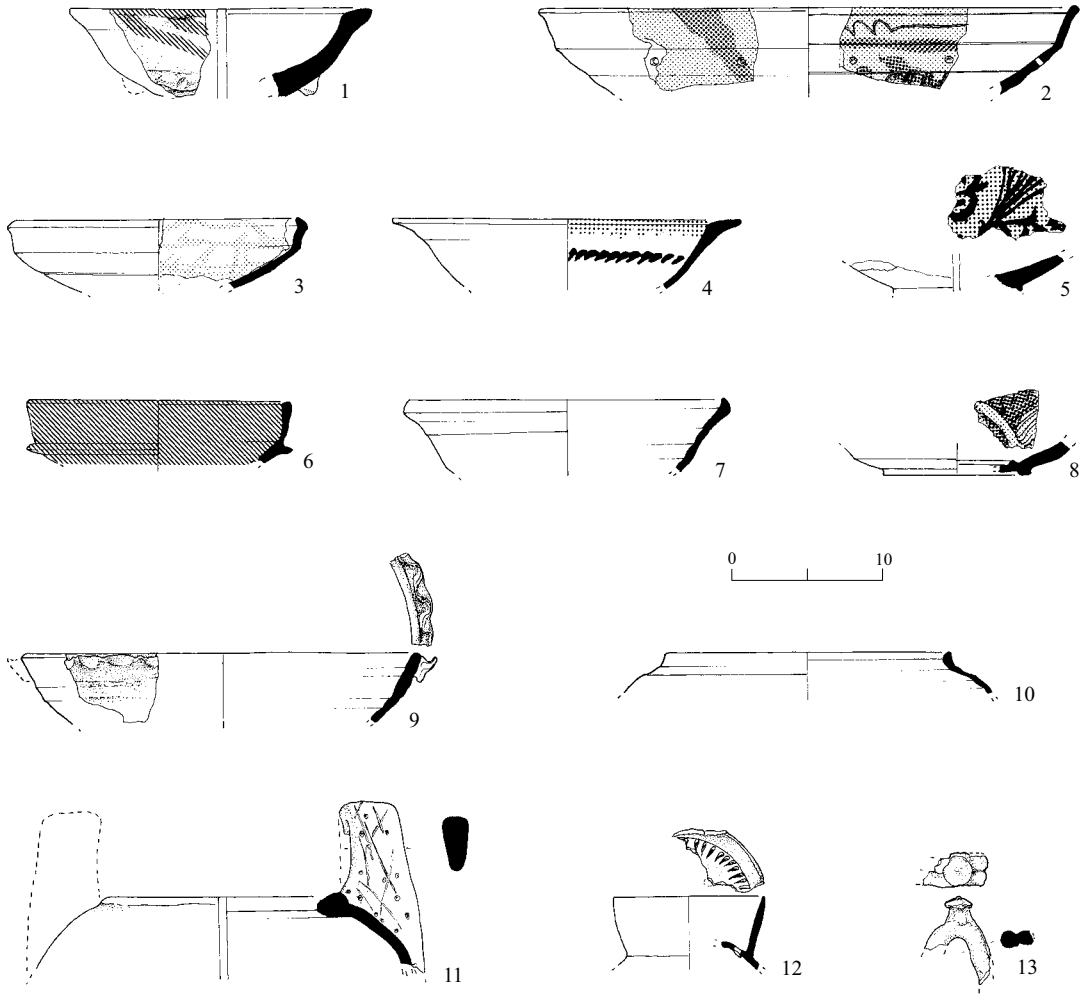

איור 7. הממצא משכבה II.

מס׳	פריט	לוקוס	מס׳ פריט
1	קערה	1029	10093
2	סיר בישול	1052	10160/1
3	קערה	1053	10164
4	קערה	1029	10093
5	קערה	1003	10020
6	קערה	1027	10079/1
7	קערה	1030	10096
8	קערה	1005	10060
9	מחבת	1008	10023
10	סיר בישול	1009	10036
11	קערה	1040	10112
12	פך	1031	10082
13	ידית	1029	10093

היא זוגגה לבן בזיגוג בדיל, ונצבעה מעליו בצבע תכלת. עיטור של נקודות חומות כהות, ערוכות בשורה, עוצב במחצית גובה דופן. הקבלות מהמאה הט׳ לסה״נ נמצאו ביקנעם (Avissar 1996:85, Fig. XIII.12, Type 12).

קערות פאיאנס/פרית (איור 7: 5, 6).— קערה מס׳ 5, המצוירת בשחור מתחת לזיגוג טורקיז, היא מהטיפוס המכונה Under Glaze Painted Ware או Rakka Ware. היא עשויה מפאיאנס בהיר, ללא חצצים, מזוגגת תכלת וכחול ומצוירת שחור; מעל

הציור צופתה הקערה בזיגוג אלקלי שקוף. הזיגוג על פניה החיצוניים של הקערה מתקלף ועל פניה הפנימיים הוא סדוק ושבור. שרידי הציור לא מאפשרים להשלים את המוטיב המעוטר, אך אין ספק שהוא חלק ממוטיב פרחוני.

קערה מס׳ 6 היא מטיפוס Monochrome Glazed. היא עשויה מטין מפולם היטב שנצרף לחרס כתום כהה, ועליו זיגוג חום בכל החלק הפנימי ובחלק החיצוני עד לזיווי. לדעת פרינגל (Pringle 1984: Figs. 6:31, 32; 7:33, 34) הקערה היא מהתקופה הממלוכית, מסוף המאה הי״ד לסה״נ ובעיקר מהמאה הט״ו, כמו המקבילה ממנזר סן מרי.

קערות מיובאות (איור 7: 7, 8).— מס׳ 7 היא מסוג Early Thirteenth Century Aegean Ware (Megaw 1975). הקערה עשויה מטין מעורב בחצצים שחורים, אדומים ולבנים קטנים מאוד שנצרף לחרס אדום בהיר. היא חופתה צהוב בהיר מאוד וזוגגה עופרת בצבע צהוב על כל הדופן הפנימית ועל השפה החיצונית. הקבלות נמצאו ביקנעם (Avissar 1996:110–111, Fig. XIII.56, Type 72:3) ולפיהן זו קערה קפריסאית (Boas 1994:111) מהמאות הי״ב–הי״ג לסה״נ.

קערה מס׳ 8 היא קערת יבוא העשויה מטין מפולם היטב שנצרף לחרס כתום בהיר, מחופה לבן, ומעליו עיטורי צבע צהוב וירוק שלתוכם נחרת העיטור ומולא חום. בתחתית הדופן הפנימית, מסביב לבסיס, עוצבה ׳מדרגה׳ שגובהה 2 מ״מ, בדומה לקערות מעוטרות בחריתה בטכניקת Sgraffito. הקערה מאבריכה נעשתה בטכניקה מורכבת, ולדעת בועז היא יובאה מאיטליה.[4] הקבלה נמצאה בדמשק (Meinecke-Berg 1983: Fig. 75:c) וזמנה המחצית השנייה של המאה הט״ו לסה״נ.

כלי בישול (איור 7: 9–11).— מקערת בישול מס׳ 9 נותרו שבר שפה וידית מדף בהונה. היא עשויה טין מנופה היטב, ללא חצצים, שנצרף לחרס אדום־חום כהה, וזוגג בחום כהה על החלק הפנימי התחתון של הכלי. הקבלות נמצאו בשטח D בעכו (Pringle 1997: Fig. 7:16), בקיסריה (Pringle 1985:177) וביקנעם (Avissar 1996:139, CP-Type 13, Fig. XIII.100:4); מרים אבישר (מידע בעל־פה) מתארכת את הכלי למאות הי׳–הי״א לסה״נ.

סיר בישול מס׳ 10 עשוי אף הוא ביד. לסירי בישול מטיפוס זה יש הקבלות במכלולים מהתקופה הצלבנית במנזר סן מרי בכרמל (Pringle 1984: Fig. 3:2–4).

סיר בישול סגור מס׳ 11 שייך לסוג Lead-Glazed Common Wares. הוא יוצר מטין מנופה היטב שנצרף לחרס חום־אדמדם כהה. טיפוס כלי זה נפוץ בשכבות מן המאה הי״ב לסה״נ ואילך, למשל ביקנעם (Avissar 1996: Fig. XIII.95, Type 8.2), בקיסריה (Pringle 1985: Fig. 2:7; Brosh 1986: Fig. 4:9), במגדל האדום (Pringle 1986: Fig. 48:38), באמאוס (Bagatti 1947: Fig. 29:9) ובח׳רבת אל־מפג׳ר (Baramki 1944, Fig. 13:10).

כלים מטין בהיר (Buff Ware; איור 7: 12, 13).— שבר שפה ומסננת של פך מס׳ 12 יוצרו מטין מנופה היטב, מעורב במעט גריסים שחורים, שנצרף לחרס אפור בהיר, כמעט צהוב. הקבלות נמצאו באתר בית המשפט בעכו (Stern 1997: Fig. 4:19, 20; Pringle 1997: Fig. 6:2) ולפיהן זמנו של השבר הוא בתקופה הצלבנית.

ידית מס׳ 13 עשויה טין מנופה היטב, שנצרף לחרס צהוב בהיר מאוד. לדעת אבישר (Avissar 1996:161) כלים מטיפוס זה נמצאו עד היום רק בשכבות מהתקופה האסלאמית הקדומה, ולא בשכבות מהתקופות הצלבנית והממלוכית.

שכבה III

קערות (איור 8: 1, 2).— קערה מס׳ 1, העשויה מטין מנופה היטב שנצרף לחרס כתום, היא מסוג Cypriot Red Slip Ware Type A9 שתוארכה למחצית השנייה של המאה הו׳ לסה״נ (Hayes 1972:382).

קערה מס׳ 2, העשויה מטין מנופה היטב שנצרף לחרס אדום, שייכת לסוג Late Roman C Ware או ל־Phocaean Red Slip Ware (Hayes 1980:525).

קנקן דמוי־שק (איור 8: 3).— הקנקן עשוי טין מנופה היטב, עם מעט חצצים חומים כהים, שנצרף לחרס ורוד בהיר מאוד עם ליבה אפורה בהירה. קנקנים מטיפוס זה נפוצים מאוד ונמצאים במכלולים מן התקופה הביזנטית עד למחצית השנייה של המאה הי״ג לסה״נ. לפי החרס לא ניתן להבדיל בין קנקני התקופה הביזנטית לבין קנקני המאה הי״ג, אך מבחינת שפות הקנקנים אפשר לראות שלקנקנים מהמאה הי״א ואילך שפה חתוכה כמדרגה בחלק הפנימי שלא כמו הקנקנים הביזנטיים ששפתם מעוגלת בחלק העליון (Ustinova and Nahshoni 1994: Fig. 4:8); לקנקנים מהתקופה המאוחרת יותר ר׳ Magness 1993:227–230, Storage Jar Form 6B). לקנקן מח׳רבת אבריכה אין שפה מדורגת או

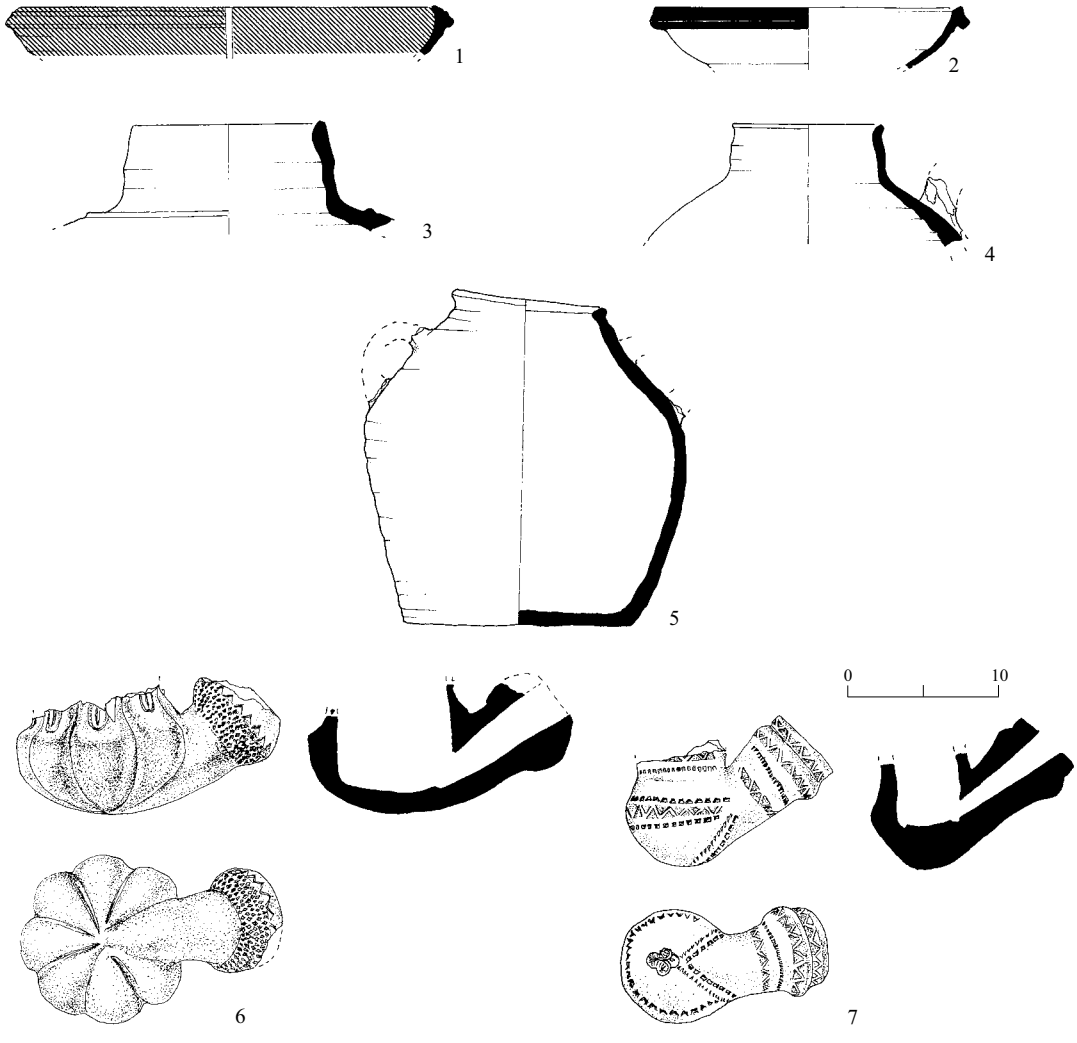

איור 8. הממצא משכבה III.

מס׳	פריט	לוקוס	מס׳ פריט
1	קערה	1041	10125
2	קערה	1019	10072
3	קנקן	1034	10135
4	קנקן	1034	10102

מס׳	פריט	לוקוס	מס׳ פריט
5	קנקן	1029	10106
6	מקטרת	1005	10040
7	מקטרת	1004	10019

שפה חתוכה, ולכן יש לשייכו לפיטסים של סוף התקופה הביזנטית וראשית התקופה האסלאמית הקדומה.

קנקנים (איור 8:4).— מס׳ 4 הוא מטיפוס קנקן שק. הוא עשוי מטין מנופה היטב, ללא חסמים, שנצרף לחרס כתום־ורוד עם ליבה כתומה. מקבילה נמצאה במכלול הביזנטי במנצור אל־עקב ברמת הנדיב (Calderon 2000: Pl. 17:15). לפי קלדרון קנקנים מטיפוס זה מתחילים להופיע במכלולים מהתקופה הביזנטית והופעתם נמשכת אל תוך התקופה האומיית.

התקופה העות׳מאנית

קנקן (איור 8:5).— קנקן מס׳ 5, שנמצא שלם בלוקוס 1029, עשוי ביד. קנקן זה פשוט, וסביר

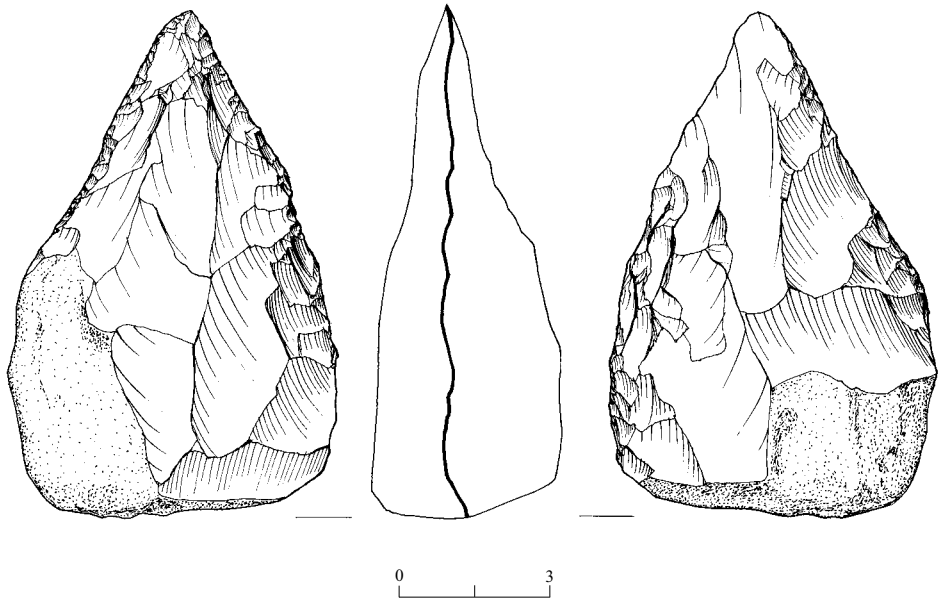

איור 9. אבן היד מלוקוס 1030.

להניח שהוא יוצר במשך תקופה ארוכה וקשה לבסס עליו תיארוך מדויק של שכבות. ההקבלות שנמצאו הן מהתקופה העות׳מאנית (Ziadeh 1995: Fig. 12:3).

מקטרות (איור 8:6, 7).— מקטרת מס׳ 6 עשויה חרס אפור כהה, מחופה אדום כהה וממורק היטב. פיית המקטרת מעוטרת כתפרחת ללא מדרגה בצדה החיצון. העטרה עגולה ומורחבת, הצוואר קצר מאוד, גלילי, מחורץ וטבוע, ובית הטבק רחב מאוד ומחורץ בחריצים עמוקים. השפה שבורה, אך ניתנת לשחזור בסיוע ההקבלות (Robinson 1985: Fig. 1). קוטר הנקב 11 מ״מ.

מקטרות שלהן בית טבק מחורץ נפוצות מאוד והן חולקו אצל רובינסון לקבוצות אחדות: C2, C22, C42, C34, C90 (Robinson 1985). בית הטבק המחורץ של מקטרת מס׳ 6 דומה לבית הטבק של מקטרת C90 בטרמינולוגיית רובינסון, אם כי מקטרת C90 לא מזוגגת ולא מחופה. בית הטבק של מקטרת מס׳ 6 עגול ולכן אין המקטרת שייכת בחלוקה הכוללת ל׳שטוחות הבסיס׳ או ל־׳Lily׳ (Robinson 1985: Fig. 1) רוב ההקבלות בקטלוג של רובינסון הן מהמאות הי״ח–הי״ט לסה״נ, אך המקטרת משכבה II קדומה יותר, אולי בהתאמה לזמנם של שאר הממצאים. לכן אני מניח שהמקטרת מאוחרת למקטרות בקטלוג של רובינסון. על פי צורתה ועל פי הגימור החיצוני היא מהמאה הי״ח. אין הקבלות מתאימות למקטרת זו מחפירות אחרות.

מקטרת מס׳ 7 עשויה חרס צהוב כהה עם ליבה כתומה. פייתה מדורגת, עם נקב בקוטר 8.5 מ״מ, עטרתה מעוגלת, לצווארה הישר עטרה קונית, בית הטבק כדורי, קטן והשפה החסרה ניתנת לשחזור לפי הקבלות. מקטרת מס׳ 7 מקבילה לטיפוס C14 בקטלוג של רובינסון (Robinson 1985:174, Pl. 48). העיטור על הפייה, על עטרת הפייה וגם על החלק הצר של הצוואר עשוי גלגלת בדפוס משולשים. גלגלת זו שימשה גם ברצועה האמצעית של העיטור על מרכז בית הטבק. על בסיס בית הטבק טבועים חריצים רבועים ברצועה דקה וברצועה רחבה בשתי שורות בצורת משולש. צורתה והקוטר הקטן של הפייה וההקבלה לקטלוג של רובינסון מאפשרים לתארך את המקטרת למאות הי״ז והי״ח לסה״נ.

אבן יד אשלית

אבן היד (איור 9)[5] נתגלתה בתחתית החפירה, מתחת לריצוף האבן בלוקוס 1030 (ריבוע F7), בתוך שכבת החמרה הטבעית. אבן היד טיפוסית לתקופה האשלית העליונה (250,000–400,000 לפני זמננו) ומאופיינת בעיבוד מעולה, בצלעות סימטריות וחדות, בפרופיל ישר ובצורה משולשת. היא דומה לאבני יד שנמצאו באתר 23 הסמוך.[6] לדעת אברהם רונן (מידע בעל־פה), אבן היד

האשלית אינה מעידה על השתרעותו של אתר 23 עד לח׳רבת אבריכה, אלא שסביר יותר שמקורה של אבן היד באתר 23, והיא הובאה למקום בדרך הטבע או בידי אדם.

מסקנות

העדויות הסטרטיגרפיות מהחפירה המתוארת כאן אינן משקפות לדעתי את מלוא הרצף היישובי באתר. הגבעה שעליה נבנה האתר לא היתה מיושבת בצפיפות בכל התקופות ובחלק מהן רק חלקים ממנה היו מיושבים. תושבי האתר חפרו ביסודות המבנים הקדומים בשטח לשם שימוש חוזר באבני הבנייה. לכן, העדויות הארכיאולוגיות לחלק מתקופות היישוב באתר שוחזרו על פי החרסים שנמצאו בתעלות השוד. היישוב של שלהי התקופה הביזנטית נבנה בח׳רבת אבריכה על חורבות היישוב מראשית התקופה הרומית (על כך מלמדים שברי כלי חרס, ללא שרידים אדריכליים). ההקבלות הקירמיות מלמדות שהיישוב הביזנטי החל במאה הו׳ והוא נמשך מיושב ברצף עד סוף התקופה הממלוכית; אפשר שהוא היה מיושב ברצף גם עד ראשית המאה הכ׳.

הערות

[1] החפירה נוהלה בראשות המחבר (הרשאה מס׳ A-2178), מטעם רשות העתיקות, בעזרת גלית בירמן (ניהול שטח), טוני לחוד וטל קיסר. חברת החשמל מימנה את החפירה.

[2] רצפה זו לא קיבלה מספר לוקוס נפרד, והיא לדעתי מילוי בין הקרקע הטבעית לבין לוקוס 1050.

[3] אני מודה לעדנה שטרן על שהואילה לסייע בהגדרות ובתיארוך של קבוצות הקירמיקה מימי הביניים.

[4] אני מודה לאדריאן בועז על הסיוע בזיהוי הקערה.

[5] אבן היד נמסרה לאברהם רונן מאוניברסיטת חיפה והנתונים המובאים כאן מבוססים על מכתבו אלי מיום 6.1.98. אני מודה לו על הסכמתו לפרסם את התוצאות כאן.

[6] אתר 23 נמצא כ־300 מ׳ מצפון־מערב לח׳רבת אבריכה. אברהם רונן חפר את האתר מטעם אוניברסיטת חיפה במסגרת הפעילות הארכיאולוגית המלווה את פיתוח כביש חוצה ישראל.

הפניות

Avissar M. 1996. The Medieval Pottery. In A. Ben-Tor, M. Avissar and Y. Portugali. *Yoqne'am* I: *The Late Periods* (Qedem Reports 3). Jerusalem. Pp. 75–197.

Bagatti B. 1947. *Monumenti di Emmaus el Qubeibeh e dei Dintorni*. Jerusalem.

Bagatti B. 1971. Scavo presso la chiesa di S. Giuseppo a Nazaret (Ogosto 1970). *LA* 21:5–32.

Bagatti B. 1984. *Gli scavi di Nazareth* II: *Dal secolo VII ad oggi*. Jerusalem.

Baramki D.C. 1944. The Pottery from Kh. Al-Mafgar. *QDAP* 10:65–103.

Boas A.J. 1994. The Import of Western Ceramics to the Latin Kindom of Jerusalem. *IEJ* 44:102–122.

Brosh N. 1986. Ceramic Remains, Pottery of the 8th–13th Centuries (Strata 1–3). In L.I. Levine and E. Netzer. *Excavations at Caesarea Maritima, 1975, 1976, 1979, Final Report* (Qedem 21). Jerusalem. Pp. 66–89.

Calderon R. 2000. Roman and Byzantine Pottery. In Y. Hirschfeld. *Ramat Hanadiv Excavations Final Report of the 1984–1998 Seasons.* Jerusalem.

Hayes J.W. 1972. *Late Roman Pottery*. London.

Hayes J.W. 1980. *A Supplement to Late Roman Pottery*. London.

Loffreda S. 1982. Documentazione preliminare degli oggeti della XIV campagna di scavo a Cafarnao. *LA* 32:409–426.

Magness J. 1993. *Jerusalem Ceramic Chronology: Circa 200–800 CE.* Sheffield.

Megaw A.H.S. 1975. An Early Thirteenth Century Aegean Glazed Ware. In G. Robertson and G. Henderson eds. *Studies in Memory of David Talbot Rice*. Edinburgh. Pp. ..

Pringle D. 1984. Thirteenth Century Pottery from the Monastery of St. Mary of Carmel. *Levant* 16:91–111.

Pringle D. 1985. Medieval Pottery from Caesarea: The Crusader Period. *Levant* 17:171–202.

Pringle D. 1986. *The Red Tower*. London.

Pringle D. 1997. Excavations at Acre 1974: The Pottery of The Crusader Period fron Site D. *'Atiqot* 31:137–156.

Robinson R.C.W. 1985. Tobacco Pipes of Corinth and of Athenian Agora. *Hesperia* 54:149–203.

Stern E.J. 1997. The Pottery of the Crusader and Ottoman Periods. *'Atiqot* 31:35–70.

Ustinova Y. and Nahshoni P. 1994. Salvage Excavations in Ramat-Nof, Be'er Sheva. *'Atiqot* 25:157–178.

Ziadeh G. 1995. Ottoman Ceramics from Ti'innik, Palestine. *Levant* 27:209–245.

A Settlement from the Middle Ages and the Byzantine Period at Khirbat Ibreika

Eli Yannai

(Pp. 37*–47*)

During August–September 1994 an excavation was conducted at Khirbat Ibreika (map ref. NIG 228–9/646–7; OIG 178–9/146–7). The same stratigraphy was revealed in the six excavation squares (Plans 1, 2). Stratum I (Plan 1) is a layer presenting agricultural activity, the plundering of antiquities, and refuse discarded in pits, all dating to the time of the British

Mandate. Stratum II is from the Middle Ages, and Stratum III, overlying virgin soil, dates to the Byzantine period.

Most of the finds indicate intensive plundering of all the masonry stones of Stratum II, conducted after the stratum was no longer in use. In Sq F7 of Stratum II (Plan 2; Fig. 1) three beaten-earth and chalk floors (L1017, L1018, L1023) were exposed; separating the sections of the floors is a T-shaped robber trench (L1013, L1014). Based on the path of the robber trench and the *in situ* floors on three sides of it, one can assume that a building stood in this area. The finds from this stratum are presented in Fig. 7.

Stratum III was observed in all six of the excavation squares (Plan 2). In L1038, Sqs F–G/8, part of a press bed of an oil press, covered with a mosaic pavement (L1038), was exposed (Fig. 3). In the balk between Sqs F–G/8 the pit for the press-screw's stone was exposed (L1052; Figs. 3, 4); the manner in which the tesserae were set corroborates my assumption that this pit was intended for a screw-press. Walls from the north and south (referred to as W14) abut the pit; in its northern part W14 forms a corner with W15 (Fig. 4), and since both walls were built in the same technique and have the same dimensions, I assume they belong to the same building.

Mosaic Floor 1038 (above) abuts W14 from the west. Wall 11, which is aligned north–south and forms a corner with W16 (Fig. 5), is also part of this building.

North of the building, meager walls of another building were discovered, consisting of the corner formed by W10 and W13 (Fig. 6) and the corner (L1053) of a robbed wall (south) and a destroyed wall (west). The nature of the northern building is unclear, but based on the remains it was a simple structure.

A stone pavement (L1030, L1034) extends between the northern building and the two southern buildings. The shape of the stone pavement and its relation to the walls of the buildings to its north and south indicate a 3.4 m wide street in this area, which separated the buildings. The finds from this stratum are presented in Fig. 8 together with the Ottoman finds (a jar, Fig. 8:5; and pipes, Fig. 8:6, 7).

A hand axe (Fig. 9) was also found at the bottom of the excavation, inside a natural *ḥamra* layer, below the stone pavement in L1030 (Sq F7). The hand axe is typical of the Upper Acheulian period (400,000–250,000 BP) and is characterized by the excellent workmanship of its symmetric and sharp edges, straight profile and triangular shape. It is similar to the hand axes that were found nearby, at Site 23, and it is reasonable to assume it was brought to the site from there.

CAPTIONS TO ILLUSTRATIONS

Plan 1. Remains of Strata I–III.

Plan 2. Remains of Strata II and III.

Fig. 1. The robber trench (L1013, L1014) and the *in situ* floors (L1017, L1018, L1023), looking east.

Fig. 2. The stone pavement in L1046, abutting the western side of W11.

Fig. 3. The pit for the screw stone (L1038); the mosaic pavement (L1048) is visible above and on either side of the pit, looking east.

Fig. 4. Corner of W14 and W15, looking east.

Fig. 5. Corner of W11 and W16, looking east; to the left, L1030.

Fig. 6. Corner of W10 and W13 and the pavement (L1053) delimited by it.

Fig. 7. Finds from Stratum II.

Fig. 8. Finds from Stratum III.

Fig. 9. The hand ax from L1030.